

Sprickorna i muren

Brytningstid i Sverige. Folkhemmet krackelerar och sjuttioalets solidaritet börjar ersättas av åttioalets satsa-på-dig-självt attityd. En lärare upptäcker att hans elev har en exceptionell matematisk talang och försöker att neutralisera sina egna misslyckade ambitioner genom att sporra pojken till en akademisk karriär. *Sprickorna i muren* handlar om att, i en värld av jantelag och klassgränser, söka vägar att utvecklas i skärningspunkten mellan kollektivism och individualism.

Rekommenderad från gymnasiet

EN FILMHANDLEDDNING AV LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

Lars Herdin 33 år gammal, filmens berättare och alter ego, har utsett dagen för sitt självmord. Nyårsafton 1980. När han klämmer fingrarna i en bildörr skiftar smärtan fokus och han skjuter upp försöket. Desillusionerad över samhällets förändring och deprimerad över att inte ha slutfört sin doktorsavhandling i matematik lämnar han Uppsala och återvänder till sin hemstad Fagersta.

Där börjar han arbeta som lärarvikarie på högstadiet och flyttar in i ett vindsrum hos sin morbror Ebbeling, en hobbyfilosof, på bygden kallad Skitkejsaren. För det mesta håller sig Lars för sig själv och drar sig undan sin kollega Ingridis allt ivrigare inviter. Tristessen och vemodet bryts då han upptäcker att en elev i hans klass, Jonny Carlsson, är ett matematiskt geni. Tidigare har alla tagit för givet att Jonny fuskat på proven eftersom han bara levererar rätt svar utan att redogöra för hur han kommer fram till sina slutsatser. Lars inser emellertid att Jonnys begåvning är något utöver det vanliga och att han med stöd och uppmuntran kan gå hur långt som helst.

Skolans rektor, Wedelin, är dock måttligt intresserad då Lars föreslår att Jonny skall få specialundervisning, och att man kanske skulle kunna beställa ett mer avancerat skolmaterial.

En serie mopedstölder har engagerat den lokala polisen och rektorn riktar sina misstankar mot elever i Lars klass. När Jonny tillfrågas av Lars om han har något med stölderna att göra svarar han bara att han brukar meka lite. Vi har dock tidigare förstått att Jonny lovat att gömma stöldgodset åt ett killgäng och lackera om mopederna mot ersättning.

Lars söker upp Jonnys familj som bor ensligt under primitiva förhållanden. Fadern har en bilverkstad där Jonny ofta hjälper till. Fadern visar sig dock närmast oförstående, inför tanken att Jonny plötsligt skall börja studera på högre nivå. Det finns ju inte någon anledning att göra sig märkvärdigare än man är.

Jonny har en flickvän, Claire, som däremot uppmuntrar Lars försök. Självt är hon dotter till det nedläggningshotade stålverkets VD. Något som inte hindrar henne från att vara traktens ivrigaste demonstrant när det gäller att protestera mot nedläggningsplanerna.

Med gemensamma krafter försöker Lars och Claire få Jonny att acceptera undervisningsstöd och till sist går han med på att ta lektioner ett par kvällar i veckan hemma hos Lars. Omgivningen är

fortsatt oförstående men Lars har plötsligt fått en mening med tillvaron och hans och Jonnys möten blir inspirerande för dem bägge. Teori förvandlas till praktik när de löser ekvationer och ställer upp avancerade matematiska problem som Jonny kan svara på, och vars lösningar han nu finner en glädje i att beskriva.

Det visar sig att Jonny har en äldre bror som också var begåvad men som for till Stockholm där han fastnade i drogmissbruk. Broderns misslyckande vilar som en mörk skugga över familjen och, inser vi, bidrar till faderns ovilja. Jonny vågar därför inte tala om att han skall åka till Uppsala för att avlägga intagningsprov för Lars gamle handledare, professor Karlander. På tåget dit svetsas trion samman, samtidigt som vi har börjat ana att det finns känslor mellan Lars och Claire. Lars som inte tror på kärleken och som samtidigt inte vill svika Jonny avvisar dock Claires närmanden.

Valborgsmässoafton tillbringar Lars hemma hos Ingrid. Medan manskören sjunger in våren på tv:n och Ingridis mor ringer och stör ligger de till slut med varandra. Claires och Jonnys förhållande blir sämre och deras olika bakgrund gör sig påmind. När de ligger och kramas i Jonnys säng avbryts de av pappan som meddelar att Ronald Reagan har blivit skjuten. Claire tycker det är oräddvist att han överlevde när John Lennon, som sköts med ett färre antal kulor, dog.

Jonnys vänskap med Lars har fått honom att vilja göra upp med sitt förflutna. I ett försök att rentvå sig vill han lämna tillbaka pengarna han fått för att gömma mopederna. Thomas, stöldligans ledare, kallar honom tjallare och lite senare, när Jonny står i en telefonkiosk, just i färd med att ringa polisen, utsätts han för en brutal misshandel. Han förs medvetlös till sjukhus.

Claire söker upp Lars och de besöker tillsammans Jonny på sjukhuset. Claire, som plågas av dåligt samvete för att hon inte älskar Jonny längre men ändå känner ett ansvar för honom, visar allt tydligare att hon har blivit förälskad i Lars. Han känner att han vill lämna Fagersta men Claire försöker övertala honom att stanna. Att inte överge Jonny nu när han verkligen behöver honom. Lars menar dock att Jonnys framtid vilar i hans egna händer. Vill han så är han välkommen till Uppsala.

Claire stannar hos Lars över natten och gör ett sista misslyckat försök att förföra honom. Under tiden har Jonny, som vaknat ur

koman, rymt från sin sjuksäng och begett sig på en stulen moppe hem till Lars. På övervåningen finner han Lars och en naken Claire sovande. Trots att de inte ligger i samma säng utgår han från att de svikit honom och inlett ett förhållande. Förkrossad springer han ut och far iväg.

Lars som vaknat följer efter på en moped han fått av Jonny. Efter en stunds jakt hamnar de på varsin sida av en kanal. Jonny gasar, tar sats och far mot den branta murkanten ner i vattnet och försvinner i det svarta djupet. Lars gör ett fåfängt försök att rädda honom. Jonnys sjukhusskjorta flyter upp mot ytan och tonar över i solen över Jonnys begravning.

Lars går på kyrkogårdens grusgång för att lägga ett knippe vit-sippor på Jonnys grav. Han ser Jonnys mor och lillebror en bit bort. Pappan sitter paralyserad i bilen. Claire går förbi utan en blick eller ett ord.

Vid en demonstration befinner sig Claire i fronten av den uppretade folkmassa som protesterar mot stålverkets nedläggning. I bråket som uppstår attackerar Claire sin far, direktören, vars livvakter börjar misshandla henne. Lars dyker plötsligt upp och ger sig in i tumultet och skyddar Claire med sin egen kropp. Han lyfter upp henne i famnen, bär henne och sätter sig på gräset under ett träd. Det var inte ditt fel, tröstar han henne.

”Den finns alltid där, möjligheten till ett annat liv” är Lars avslutande ord.

Att leva vidare genom någon annan

Filmens svårmodiga inledning, där Lars säger sig ha utsett dagen för sitt självmord, visar sig som oftast i film, bli det misslyckade eller avbrutna självmordet. Historien som sedan följer handlar istället om det liv han väljer eller tvingas välja.

Men hans skäl till att uppehålla tron på livet blir den begåvade eleven Jonny. Lars, som en gång själv ansågs vara en matematisk begåvning, hoppade av en akademisk karriär då han insåg, eller befarade, att han aldrig skulle infria de högt ställda förväntningarna. När han upptäcker Jonnys matematiska talanger ser han det som sin uppgift att se till att han får chansen att studera. Han är beredd att ge Jonny privatlektioner på sin fritid.

När de befinner sig på tåget till Uppsala berättar Lars om hur han en gång hade ambitioner men att han ”bara” var lovande. Jonny däremot, tror Lars, kommer att kunna föra matematiken vidare.

Livsledan bottenar både i Lars egna misslyckanden men även på att samhället i stort börjat förlora de värderingar Lars värdesätter och en gång kämpade på barrikaderna för. En levande hembygd, arbetarnas rättigheter, solidaritet! Engagemanget i Jonnys fortsatta studier blir ett sätt att fylla tomrummet inom honom själv. Somliga i omgivningen tycker till slut att han går väl långt i sitt engagemang. Lars morbror, en ganska klarsynt gammal man, ser det som farligt för Lars eget känsloliv att så totalt gå upp i sin elev.

◆ När den ena dagen följer på den andra tror vi inte att vi kan leva på något annat sätt, säger Lars morbror. Fundera över de orden. Varför är det viktigt att känna att man kan förändra sitt liv? Vad kan behövas för att inse det? Vilka anledningar kan du räkna upp som gör livet värt att leva?

◆ I formeln ”jag vill dö” finns friheten och möjligheten inskriven, säger Lars. Han säger också att han egentligen inte vill dö. Vad menar han egentligen med det? Ser han det som en trygghet att det alltid finns en nödutgång från ett liv han kanske inte står ut

med? På vilket sätt finner han trots allt en mening att leva vidare?

◆ Flera gånger nämner Lars att han vill känna sig behövd. Han säger att han vill finnas där för Jonny, vara den gren som tog emot när han tog språnget. Men vem behöver vem? Kan man förstå Lars sätt att gå upp i en annan person så intensivt?

◆ I filmens tragiska slut står Jonny inför ett val. I mopedjakten blir det ett val på liv och död. Han väljer döden genom att köra mopederna ner i vattnet. Fundera över Jonnys roll som Lars livsuppgift. Offras han på bekostnad av Lars? Vad har han att säga till om? Vågar han tacka nej? Vilket ansvar har Lars för Jonny och det han sätter igång. Sviker han Jonny?

◆ ”Den finns alltid där, möjligheten till ett annat liv”, är en annan återkommande sentens och även filmens slutord. Diskutera vad som ligger i dessa ord. Hur är egentligen våra möjligheter att verkligen gå förbi ekonomiska förutsättningar, traditioner, arv och förväntningar, och skapa vår ”egen” framtid?

Satsa på dig själv

”Satsa på dig själv” braskar det från stora reklampelare i filmen. En kampanj från Svenska arbetsgivarförbundet. Det solidariska 70-talet hade övergått i ett 80-tal där individen skulle se över sina egna möjligheter att skapa sig en bra framtid. Jonny har förmodligen inte läst dessa uppfordrande ord. Omedveten om sin egen begåvning behöver han hjälp för att över huvudet inse att han är något att satsa på. Det kan ses som en motsättning att Lars, som förordar solidaritet, tycker att man skall satsa på en enskild elev för att ge honom möjligheter att utmärka sig.

I samtalet med rektorn där Lars försöker övertyga denne om att man bör satsa både tid och pengar på att få Jonny att studera vidare vid universitet står det klart att skolans värderingar inte har följt med i den nya mentaliteten. I klart nedlåtande ton undrar han om Jonny inte demoraliserar klassen eller är högfärdig när han nu är så mycket smartare. Skolan har inte råd med särbehandlingar. Dessutom kan de andra eleverna få för sig att hårt skolarbete inte lönar sig.

◆ Rektorn utgår ifrån att Jonny är en lat slashas som antagligen sysslar med mopedstöld. Fundera över om rektorns förutfattade bild av Jonny är anledning till hans ovilja att hjälpa honom. Hur hade det sett ut om det varit en ordningsam flicka eller sonen till någon av rektorns vänner?

◆ Även inom vårt skolväsende idag diskuteras särbehandling av särskilt begåvade elever. Speciella klasser eller skolor där de kan studera på sin nivå utan att hållas tillbaka av långsammare elevers tempo. Diskutera vad ni tycker om en sådan uppdelning av elever, fördelar och nackdelar. Är det alltid nödvändigt att utveckla sin begåvning maximalt? Kan man satsa på sig själv utan att trampa på andra?

◆ Jonnys situation blir en spegling av det samhälle han lever i. Kollektiva intressen ställs mot individens och det är svårt att ta ställning till vad man egentligen tror på. Fundera över hur vårt samhälle ser ut idag? Vilka strömningar och vilken mentalitet präglar vår tid? Får det genomslag i det dagliga livet, till exempel i skolan?

Cementerade klasstraditioner

Det är inte bara skolans ovilja som är ett hinder för att Jonny skall kunna satsa på sig själv. Motståndet mot att han skall studera är kompakt ifrån hans egen familj, och särskilt från fadern. När Lars första gången kommer på besök hos familjen visar denne tydligt vad han tycker om detta påhitt.

När äldste brodern, som även han var duktig på matematik, kommer på tal uppstår en pinsam tystnad. Pappan verkar helt immun mot smicker och gör ingen ansats till att visa sig stolt över sin son, han utgår till en början att Lars är där för att klaga på Jonny. Fundera över stämningen i scenen och vilka outtalade känslor som puttrar under den vardagliga tristessen.

Man skall inte göra sig märkvärdigare än man är, säger fadern apropå det unga indiska matematiksnillet Ramanujan, som dog i lunginflammation efter att ha upptäckts av en professor och förts till England. Det är kanske inte underligt att Jonny undviker att tala om privatlektionerna och inte heller nämner när han får ett stipendium till universitetet.

Jonnys far ser Lars i det närmaste som ett hot och är nöjd när extralektionerna är över och tror att Jonny nu kommer att gå tillbaka till det gamla livet med mekande i garaget.

◆ Jantelagen vilar som en mörk skugga över det lilla samhället där alla känner alla. Folk gör det som förväntas av dem och "blir vid sin läst". När Jonny plötsligt erbjuds en studiekarriär med möjlighet att ta sig in en akademisk värld ställer sig hans far helt främmande inför idén. Varför hålla på och göra sig märkvärdig? Fundera över varför han ser det som otänkbart, i det närmaste hotfullt, att sonen skulle "bli något". Den äldre sonen har gått ner sig i träsket i storstaden. Är det bara detta som gör att han tycker att alla förändringar är av ondo?

◆ Jonny kallas högfärdig av ledaren för stöldligan när han inte längre vill vara med. Frågan är om hans far tycker detsamma? Diskutera Jonnys svåra dilemma mellan att göra föräldrarna stolta utan att svika dem, och sin klasstillhörighet. Vilka rädslor har Jonny att kanske heller inte passa in i den nya miljön? Hur kan man tänka sig att han känner när han tågar upp för trappan till den ärevärdiga universitetsbyggnaden i Uppsala?

John är rädd för sin egen begåvning, säger flickvännen Claire som befinner sig i en diametralt annorlunda situation. Som dotter till stålverkets direktör med gott självförtroende kan hon kosta på sig solidaritet nedåt. Sjunga *Staten och kapitalet*, demonstrera högljutt mot industrinläggningar utan att riskera något. Mer än på sin höjd att kallas överklass, eller tonårsupprorisk.

I en uppgörelse mellan Claire och Jonny blir skillnaderna i bakgrund och socialt sammanhang uppenbara. Han anklagar henne för att vara en överklassbrud med allt förspänt. Hon kallar honom en loser som aldrig skulle klara sig själv och som är dömd till ett liv i brott.

◆ Både Jonny och Claire går utanför gränserna för den klass de fötts i. För Jonny tycks klivet bli gigantiskt. För Claire är det inte på samma sätt en fråga att ge upp något, även om hennes engagemang säkert är genuint. Fundera över skillnaderna i deras möjlighet att överträda deras givna förutsättningar. Vad har Claire gratis som Jonny saknar? Existerar den traditionella typen av klassresor än idag? Är det lättare nu? Är vår sociala status mindre definerad och styrd av vad ens föräldrar gör? Kan vi förstå känslan av svek hos Jonnys far?

Sprickor i folkhemmet

Sprickorna i muren bygger på romanen *Yllet* i samlingen *Sprickorna i muren* av författaren Lars Gustafsson. *Yllet* skrevs 1972 och utspelar sig 1969-70 under ett politiskt klimat som präglas av Vietnamskriget och en socialdemokrati i kris. En av romanens tidsmarkörer är den stora gruvstrejken i Kiruna 1969 då förtroendet för socialdemokratins ledning skakades i grunden.

Lars Gustafsson, liberal intellektuell och sedan sjuttioalet filosofiprofessor i Austin, Texas, är i *Yllet* mycket tydlig i sin kritik av både det svenska skolsystemet och den svenska blandekonomin: "Ingen tar ansvar för oss, och jag kunde ha vetat likaväl på förhand om jag inte vore en så dum förbannad idiot att den här pojken har inte ett djävla dugg att hämta i deras blaskkola, deras skitna förberedelseinstitut för Brukskontoret." "När man därför ett ögonblick talar som om intellektet fanns, som om mögnadsprocesser, hårt gediget tankearbete, idéer, existerade då tittar dom på en med sina blå blandekonomiska ögon fulla, av skräck förstås."

Detta är inte lika synligt i filmen och regissören Jimmy Karlsson har valt att förlägga filmens handling tio år framåt i tiden till 1980. Bergslagen präglas här av lågkonjunktur och kris i stålindustrin och den förr så blomstrande regionen står inför permitteringar och nedlagda stålverk. SAF driver kampanj för marknadsliberalism och individualism under devisen "Satsa på dig själv".

Sedan 1976 hade Sverige haft en borgerlig samlingsregering. I en promotionintervju inför filmens premiär menar Jimmy Karlsson att vi idag ser konsekvenserna av den kursändring som samhället tog under det sena sjuttio- och tidiga åttioalet.

◆ Trots att Gustafsson och Karlsson delvis tycks dra olika slutsatser av sitt resonemang så är det ändå konflikten mellan individualism och kollektivism som är kärnan både i filmen och boken. Vad menar Jimmy Karlsson med att vi idag ser konsekvenserna av 80-talets politik? Att vår ekonomi idag är direkt beroende av börsutveckling och att individuell lönesättning är ett helt naturligt inslag på de flesta arbetsplatser kan ses som ett utslag av en mer individualistisk syn på människan. Diskutera vidare kring detta. Vilken riktning hoppas och tror du att samhället tar i framtiden?

Att berätta med stämningar

Den brytningstid som filmen skildrar berättas genom de olika huvudpersonernas öden men också till stor del genom filmens atmosfär.

Huvudpersonernas ambivalens inför sin livssituation illustreras av den nyckfulla våren som ena stunden tycks lova vår och grönska, för att i nästa stanna upp och endast erbjuda ett gråkallt snöblask och isande nordanvindar. Ingen i filmen tycks kunna bestämma sig för någonting, vare sig det är kärlek eller vägval i livet. Inte ens Jonnys självmord är konsekvent genomfört. Han verkar nästan ha ändrat sig men mopedens fart är så hög att han ändå glider över kanten ned i kanalens djup. Vill man kan man naturligtvis se denna genomgripande tvehågsenhet som bilden av ett samhälle som har tappat styrfarten.

Att berätta en historia på film är en sak, men att överföra en romans mer subtila stämningar är en annan. *Yllet* skildrar en ödslig obyggd på dekis som luktar av kvalmiga stugor och framförallt, vått, unket ylle. I filmen möter vi närmast bedövande samma tristess i en region som bara väntar på dödsstöten, brukets nedläggning. Bussen stannar inte på lördagar och i brist på kunder mekar man med varandras bilar, traktorer och mopeder i ladornas verkstäder. Lovikavantar på tork och vemodiga ödsliga skolkorridorer "eftersom de flesta ändå är sjuka", bilder som likt romanen förmedlar samma påtagliga upplevelse av instängdhet. "Sverige slog tjeckerna" är det första som Jonnys pappa säger när han kommer till sjukhuset. En sjuttiotalskommentar från en tid då hockey-VM var ett lika säkert vårtecken som att man där nästan aldrig slog Sovjet.

Tidsandan stärks ytterligare av Pugh Rogefeldts närmast geniala musik, en särpling som aldrig riktigt lyckades inordna sig i dåtidens kulturella hierarkier.

◆ När det gäller att fånga tidsatmosfären har man varit ambitiös både med scenografi och stämningar. Dialogen är också tydlig i sitt försök att förstärka filmens budskap. Men eftersom en film

måste bli så oerhört mer komprimerad än en roman så finns alltid risken att karaktärer och miljöer blir så tydliga att de blir till kari-katyryr. Fundera över hur filmens historia skulle te sig om den flyttades ännu längre fram i tiden, till idag. Hur skulle vi uppleva själva historien då? Vad skulle man kunna behålla och vad skulle kännas orealistiskt? Skulle filmens centrala tema om konflikten mellan individen och kollektivet fortfarande kännas aktuell?

Produktionsuppgifter

Sverige 2003

Manus: Jimmy Karlsson efter Lars Gustafssons roman *Yllet*

Regi: Jimmy Karlsson

Foto: Anders Bohman

Klippning: Jan Persson

Musik: Pugh Rogefeldt

i rollerna

Lars Herdin – Magnus Krepper

Jonny – Sverrir Gudnason

Claire – Johanna Lazcano Osterman

Ingrid – Ann-Sofie Rase

Ebbeling – Tord Peterson

Jonnys far – Anders Palm

Jonnys mor – Ewa Fritjofson

Rektor Wedelin – Rolf Lydahl

tekniska uppgifter

Speltid: 98 min

Format: Vidfilm 1:1,85

Ljudsystem: Dolby SRD

Censur: Från 7 år

Svensk premiär: 14 februari 2003

distribution

Sonet Film, Box 201 05, 161 02 Bromma Tel: 08-555 248 00, fax 08-28 58 34 info@sonetfilm.se

